

บทที่ 11

เส้นทางน้ำกับวรรณกรรม

กวีเดินทางด้วยเรือ ส่วนใหญ่จะแต่งเป็นนิราศ มีทั้งโคลงและกลอน บันทึกเรื่องราวและเส้นทางน้ำ ชื่อบ้านนามเมืองที่ผ่านไป เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชิ้นสำคัญ คูคลองบางแห่งไม่สามารถเดินเรือได้ แต่ในอดีตใช้เป็นสายหลักในการสัญจรไปมา และมีเรื่องราวหลากหลายที่ไม่อาจมีในพงศาวดาร ดังนั้นนิราศสามเรื่องต่อไปนี้

นิราศนครสวรรค์ (กรณีคลองบางแก้ว)

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่า พระศรีมโหสถแต่งเรื่องนี้ขึ้นเมื่อครั้งตามเสด็จสมเด็จพระนารายณ์มหาราชไปรับช้างเผือกที่เมืองนครสวรรค์ในปี พ.ศ. 2201 ช้างเผือกเชือกนี้ขึ้นระวางเป็นเจ้าพระยาบรมมหาราชวัง

โคลงนิราศเรื่องนี้กล่าวถึงขบวนเสด็จไปรับช้างเผือกที่นครสวรรค์ โดยทางชลมารค ไปทางคลองบางแก้ว ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่า ครั้งสมัยอยุธยาใช้สัญจรไปมาระหว่างอยุธยากับทางฝ่ายเหนือ โคลงนิราศนครสวรรค์จึงเป็นหลักฐานชิ้นสำคัญที่จะสนับสนุนข้อคิดเห็นข้างต้น

นิราศเริ่มจากรายต่อด้วยโคลงสี่สุภาพ 69 บท จะขอนำเสนอเป็นข้อเขียนที่กล่าวถึงสถานที่กับชื่อแม่น้ำปัจจุบันว่าเสด็จผ่านไปทางใด

โคลงบทที่ 1 ถึง 7 กล่าวชมพระราชนิพนธ์และพระที่นั่งต่าง ๆ

โคลงบทที่ 8 ถึง 17 กล่าวถึง ชื่อเรือในกระบวนเสด็จ

โคลงบทที่ 18 ถึง 20 กล่าวถึง สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงจะเสด็จไปยังนครสวรรค์ไปทางชลมารค

โคลงบทที่ 21 ถึงเพนียดช้าง นำจะออกจากท่าว่าสุกรี คลองเมือง ผ่านหัวรอ เข้าทางปากคลองบางขวด วัดสามวิหาร แล้วถึงเพนียดคล้องช้าง ถ้าเข้าคลองสระบัวจะไม่ผ่านเพนียด

โคลงบทที่ 22 ถึงบ้านโพนใหญ่ น้ำเขียวจัด แดง ๆ วัดป้อมรามัญ ไปจนถึงวัดนางเล็ง คลองบางขวด คลองวัดตูม เป็นแม่น้ำใหญ่

โคลงบทที่ 23 ถึงวัดพระงาม ยังไม่แน่ว่าเป็นวัดอะไร วัดที่อยู่เหนือเพนียดขึ้นไปทั้งสองฝั่ง ฝั่งเพนียดมี วัดนาค วัดป้อมรามัญ วัดกลางรามัญ ฝั่งตรงข้ามบริเวณปากคลองสระบัว มีวัดจิว วัดสี่เหลี่ยม วัดดอกไม้

โคลงบทที่ 24 กล่าวถึง เกาะราชาเทพศรี ได้วัดป้อมรามัญ เคยมีเกาะกลางน้ำอยู่เกาะหนึ่ง ปัจจุบันมองไม่เห็นเกาะ เพราะแม่น้ำตื้นเขิน วัชพืช ต้นไม้ ขึ้นปกคลุม ยังปรากฏเกาะอยู่ในแผนที่ทหารชุด L7017 ราววันที่ 5137 IV

โคลงบทที่ 25 กล่าวถึง ภูมิประเทศรอบ ๆ ระหว่างเดินทาง

โคลงบทที่ 26 กล่าวถึง บางลง น้ำเขียว เป็นด้านขนอนใหญ่ตอนเหนือของกรุงศรีอยุธยา อยู่บริเวณปากคลองบางขุดตอนบนที่บรรจบกับคลองโพธิ์สามต้นที่วัดดาวคะนองหรือวัดปากคลองกับวัดโพธิ์ ลำคลองสายนี้จะผ่านบ้านโพธิ์สามต้น บ้านม่วง

โคลงบทที่ 27 กล่าวถึงด้าน “เยี่ยงมาดลด้านด้าน แดนไพร” น่าจะหมายถึง ด้านขนอนบางลงนี่เอง

โคลงบทที่ 28 เสียดมาถึง “บ้านป่าโนนนาม” ไม่ทราบว่าจะตรงไหน มีบ้านไชยนาท อยู่ที่บริเวณด้านขนอนนี้ด้วย อาจเป็นบ้านเดียวกันกับที่กล่าวถึงในนิราศ

โคลงบทที่ 29 ถึงปากน้ำประสพ ช่วงนี้จะต้องผ่านโพธิ์สามต้น บ้านม่วง ไปถึงวัดป่าฝ้าย (ร้าง) ที่ปากน้ำจากโพธิ์สามต้นบรรจบกับแม่น้ำลพบุรี ปัจจุบันคลองนี้ช่วงจากวัดม่วงไปปากน้ำประสพกลายเป็นถนนและที่ตั้งของหมู่บ้านห้วยหาด ความเป็นแม่น้ำใหญ่สายสำคัญตอนเหนือของกรุงศรีอยุธยาคงหลง แต่ยังไม่ปรากฏหลักฐานให้เห็นเป็นลำคลองอยู่ในแผนที่ครั้งรัชกาลที่ 6 กับแผนที่ทหารชุด L7017 ราววันที่ 5137 IV ข้อมูลที่นำมาเขียนแผนที่ถึง พ.ศ. 2512

โคลงบทที่ 30, 31 กล่าวว่า ถึงรุ่งเช้าเห็นแสงสว่างจัดมาตามช่องน้ำไหลคือแม่น้ำลพบุรีปัจจุบันจากปากน้ำประสพวัดป่าฝ้าย (ร้าง) ไปถึงอำเภอบางปะหัน มีทางแม่น้ำเดิมแยกออกเป็นสองสาย สายหนึ่งเข้าคลองบางนางร้า อีกสายหนึ่งไปทางอำเภอมหาราช ปัจจุบันคือแม่น้ำลพบุรี

โคลงบทที่ 32 กล่าวถึง ตระนิม ปัจจุบันคือบ้านตามนิม และวัดตามิม ซึ่งตั้งอยู่ริมคลองบางนางร้า

โคลงบทที่ 33 กล่าวถึง บ้านลหารสัง ปัจจุบันเรียกบ้านหันสัง ริมคลองบางแก้ว ซึ่งเป็นคลองเชื่อมต่อกับคลองบางนางร้า

โคลงบทที่ 34 เข้าคลองบางแก้วผ่านบ้านขวาง เขตอำเภอเมืองอ่างทอง

โคลงบทที่ 35 ต่อจากบ้านขวางเข้าบ้านรี เขตอำเภอเมืองอ่างทอง

โคลงบทที่ 36 บทพจนนกรทะลุ นกกระยางเจ้าคอยกินปลา นกกาน้ำ นกเหยี่ยวบินหาเหยื่อ นกกระจิบกระจาบ

โคลงบทที่ 37 กล่าวถึง บางน้ำค่างทอง คลองนี้แยกจากบางแก้ว บริเวณบ้านโคงแดงไปออกป่าโมก ปัจจุบันตื้นเขิน เรือเดินไม่ได้ มีชาติเป็นช่วง ๆ

โคลงบทที่ 38 ชมไม้

โคลงบทที่ 39 ถึงบ้านหอมเรือนงาม น้ำไหลเขียว ขบวนเรือจะต้องพายเรียงแถวยาวไปตามตลิ่ง น่าจะบริเวณปากน้ำเจ้าพระยากับปากน้ำบางแก้ว ปัจจุบันอยู่เหนือตลาดอ่างทองไปประมาณกิโลเมตรเศษ

โคลงบทที่ 40 ถึง 69 ออกแม่น้ำใหญ่เจ้าพระยาไปจนถึงอินทบุรีก็หมดฉบับ

นิราศนครสวรรค์ บอกเรื่องราวทั้งสองฝั่งคลอง จากอยุธยาไปจนถึงอินทบุรี สรุปว่า ออกจากพระราชวังเข้าคลองเมือง ไปออกคลองบางซวด คลองโพธิ์สามต้น คลองบ้านม่วง แม่น้ำลพบุรี ไปบางปะหัน แยกเข้าคลองบางนางร้า บางแก้ว ถึงอ่างทอง คนปัจจุบันมักไม่คิดว่าเคยเป็นแม่น้ำสายสำคัญของ กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาเก่า คลองบางช่วงใช้เป็นคลองส่งน้ำ เปลี่ยนชื่อเป็นคลองชัยนาท-อยุธยา นับวันจะถูกลืม

พระนเรศวรพบม้าที่บางแก้วก็เสด็จกลับทางนี้ พม่ายกทัพจากทางเหนือก็เข้าทางบางแก้วนี้ เช่นเดียวกัน ยามบ้านเมืองดี ชาวเมืองเหนือขนถ่ายสินค้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยาก็ต้องผ่านคลองนี้เหมือนกัน

โคลงนิราศเจ้าฟ้าอภัย

เจ้าฟ้าอภัยเป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ทรงพระนิพนธ์เป็นโคลงสี่สุภาพ เหลืออยู่เพียง 25 บท ซึ่งเข้าใจว่ายังไม่จบ หรืออาจสูญหายไป โคลงนิราศเจ้าฟ้าอภัยนี้น่าจะแต่งขึ้นครั้งตามเสด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระขึ้นไปเมืองลพบุรี และลงได้ไปชายฝั่งทะเล เริ่มบทที่ 1 บอกเวลาและเสียงดนตรี ปี ผ่อง กลอง น้ำขบวน

๑ แก้วค่ายรุ่งรัน	เรื่องแสง
พลแห่งพิตราแลง	เลือกถ้ำ
ผ่องดึกบันดาลแสง	เสียงปี่
หน้าที่ตรวจถ้วนหน้า	ขาดหน้านางเดียว

สถานที่ที่กล่าวถึงค่อนข้างจะสับสน ไม่ได้เรียงตามชื่อสถานที่ที่ไป เช่น ถึงโพธิ์สามต้น ในบทที่ 8 ก่อนจะไปถึงเกาะเรียนในบทที่ 11 ซึ่งความจริงเกาะเรียนอยู่ทางใต้ของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา

และอีกตอนหนึ่ง ในบทที่ 3 กล่าวถึง เจ้าปลุก ก่อนจะไปถึงโพธิ์สามต้น ซึ่งความเป็นจริงจะต้องถึงโพธิ์สามต้นก่อน อย่างนี้เป็นต้น จึงเชื่อได้ว่ามีบางบทขาดหายไป ภายหลังน่านิราศเรื่องอันมาเรียงรวมบทกันใหม่จึงดูสับสน สถานที่ที่กล่าวถึงในนิราศนี้มี

- บทที่ 1 บอกเวลาขบวนเสด็จ
- บทที่ 2 กล่าวถึงเกาะพระ
- บทที่ 3 กล่าวถึง เจ้าปลุก อำเภอมหาราช
- บทที่ 4 กล่าวถึง บางโขมด ไม่ทราบว่าเป็นที่ใด บางโขมด อยู่ในเขตพระพุทธบาท สระบุรี ก็มี
- บทที่ 5 กล่าวถึง บางไทร ซึ่งอยู่ตอนใต้ของพระนครศรีอยุธยา
- บทที่ 6 กล่าวไว้ว่า เมืองลพบุรีสมเด็จพระนารายณ์เป็นผู้สถาปนา
- บทที่ 7 ถึงลพบุรี โคลงว่าดังนี้

๑ แด่ค่ายรุ่งแล้ว	คลามา
นพบุรี รมยา	ท่านยัง
แสนสนุกนี้จะหา	หายาก
น้องก็ยอมแค้นครั้ง	ก่อนโพนทิม่า

บทที่ 8 กล่าวถึง โพธิ์สามต้น เขตอำเภอบางปะหัน เหนือเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ไปประมาณ 6 กิโลเมตร กล่าวไว้ว่า ต้นโพธิ์ตายแล้ว 2 ต้น

บทที่ 9 กล่าวถึงบ้านโพแดง อยู่ใต้ลงมาทางเขตเมืองปทุมธานี

บทที่ 10 ไม่ได้กล่าวถึงบ้านเรือน

บทที่ 11 กล่าวถึงเกาะเรียน ใต้วัดพนัญเชิงไปประมาณ 4 กิโลเมตร

บทที่ 12 กล่าวถึงบ้านสมอคอน ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอท่าม่วง จังหวัดลพบุรี

บทที่ 13 กล่าวถึงพระนครหลวง อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

บทที่ 14 ไม่ได้กล่าวถึงสถานที่

บทที่ 15 ไม่ได้กล่าวถึงสถานที่ แต่กล่าวไว้ว่าจากอยุธยา

บทที่ 16 ถึง 25 ไม่ได้กล่าวถึงสถานที่อีกเลย

จากบทแรกถึงบทสุดท้ายจะสืบสนเรื่องสถานที่จริง ๆ ถ้านำสถานที่ที่กล่าวไว้ในนิราศนี้มาเรียงตามความเป็นจริงของสถานที่ปัจจุบันจากตอนใต้ขึ้นไปเหนือ

1. บ้านโพแดง อยู่ใต้ลงมาในเขตเมืองปทุมธานี มีทั้งโพธิ์แดงโตและเหนือ อยู่ในโคลงบทที่ 9
2. บางไทร อำเภอบางไทรปัจจุบัน แม่น้ำน้อยและแม่น้ำเจ้าพระยามาพบกันบริเวณนี้อยู่ในโคลงบทที่ 5
3. เกาะพระ อยู่เหนืออำเภอบางปะอินเป็นเกาะขนาดใหญ่ อยู่ในโคลงบทที่ 2
4. เกาะเรียน เหนือชนอนหลวง วัดโพธิ์สัตว์ อยู่ในโคลงบทที่ 11
5. โพธิ์สามต้น แม่น้ำลพบุรีเดิม ปัจจุบันคือคลองบ้านม่วง อยู่ในเขตอำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นสถานที่ตั้งค่ายพม่า อยู่ในโคลงบทที่ 8
6. พระนครหลวง อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งอยู่ริมแม่น้ำป่าสัก และปากน้ำบางพระครู อยู่ในโคลงบทที่ 13
7. เจ้าปลุก อยู่ในเขตอำเภอมหาราช จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ริมแม่น้ำลพบุรีเป็น พระตำหนักที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงสร้างเป็นที่พักและรับแขกเมืองระหว่างเสด็จไปเมืองลพบุรี อยู่ในโคลงบทที่ 3
8. ลพบุรี กล่าวไว้ในโคลงบทที่ 7
9. สมอคอน เขาสมอคอน ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองลพบุรี ปัจจุบันอยู่ในเขตความปกครองของอำเภอท่าม่วง จังหวัดลพบุรี อยู่ในโคลงบทที่ 12
10. บางโขมด อยู่ในเขตพระพุทธบาท สระบุรี อยู่ในโคลงบทที่ 4

สถานที่ทั้ง 10 แห่งที่นิราศกล่าวถึง มีทั้งตั้งอยู่ในลุ่มน้ำเจ้าพระยา ป่าสัก และลพบุรี แม่น้ำหลักทั้งสามสาย มีคลองเชื่อมถึงกันโดยตลอด คลองเชื่อมถึงกันมีทั้งเป็นคลองโดยธรรมชาติและคลองขุดลำแม่น้ำ

ถ้าเรียงลำดับสถานที่จากกรุงศรีอยุธยาไปลพบุรีตั้งโคลงนิราศกล่าวไว้ ก็จะได้เห็นเส้นทางไปมาระหว่างกันได้ชัดเจนดังนี้

เริ่มออกจากพระนครศรีอยุธยา ผ่านไปโพธิ์สามต้น ซึ่งเป็นแม่น้ำลพบุรีเก่า จากโพธิ์สามต้นถึงปากน้ำประสพ ได้วัดเขาดินแยกขวาไปออกกลางเกาะเล้ง คลองบางเตือ บรรจบกับแม่น้ำป่าสักที่ปากจั่นใต้พระนครหลวงตามโคลงบทที่ 13 จากพระนครหลวงไปเจ้าปลุกมีทางเดียวคือคลองบางพระครูไปออกมหาราช เจ้าปลุกเข้าแม่น้ำลพบุรีไปถึงลพบุรี

พระยาโบราณราชธานินทร์ อธิบายไว้ว่า แม่น้ำลพบุรีจากอำเภอบางปะหันไปมหาราชเป็นคลองที่เกิดขึ้นใหม่ ด้วยไม่เห็นว่ามีวัดโบราณเก่ากว่าสมัยอยุธยาเลย พวกราชทูตจากฝรั่งเศสก็กล่าวไว้ในจดหมายเหตุว่า จากอยุธยาไปพักที่นครหลวง เจ้าปลุก ก่อนจะถึงลพบุรี

นิราศดังกล่าวถึงแม้จะขาดหายไปบ้าง แต่ก็ยังให้ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ของอาณาจักรอยุธยาอีกทางหนึ่งด้วย

กล่าวกันว่า ศรีปราชญ์เป็นผู้แต่ง คราวถูกเนรเทศให้ไปอยู่เมืองนครศรีธรรมราช เป็นโคลงต้นบาท
กฤษณ

ขึ้นต้นด้วยรายต่อด้วยโคลงกันบาทกฤษณ เหลืออยู่ 129 บาท

เริ่มออกเดินทางด้วยเรือจากพระนครศรีอยุธยา ตามแม่น้ำใหญ่ มุ่งหน้าลงใต้ออกอ่าวไทย เลียบชายฝั่ง
ทะเลตะวันออก จะขอคัดเฉพาะที่กล่าวถึงสถานที่ที่ผ่านไป

1. บางกระจะ มีวัดใหม่บางกระจะ อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ตรงข้ามกับวัดพนัญเชิง
2. เกาะเรียน เกาะขอม อยู่ในคลองบทที่ 18 ปัจจุบันก็ยังเรียกเกาะเรียน ห่างจากวัดพนัญเชิงไปทางใต้ประมาณ 4 กิโลเมตร
3. ขนอน คือขนอนหลวง วัดโปรดสัตว์
4. บางกระดาน พระยาโบราณกล่าวว่า น่าจะอยู่แถว ๆ บางปะอิน
5. ราชคราม อยู่ได้บางปะอิน บริเวณปากแม่น้ำน้อย บรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยา น่าสังเกตว่า ทำไมไม่กล่าวถึงบางปะอิน หรือพระราชวังบางปะอินยังไม่ได้สร้าง เกาะเรียน ราชคราม ยังกล่าวถึงบางปะอินเป็นสถานที่สำคัญกว่า กลับไม่กล่าวถึง หรือกำสรวลสมุทร จะแต่ก่อนสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
6. พิบูล น่าจะอยู่ก่อนถึงลานเท เขตบางไทร ปทุมธานี
7. เมืองเก่าเทาลเท คงเป็นลานเทในเขตเมืองปทุมธานีปัจจุบัน
8. เซ่งรอก เชียงรากปัจจุบัน
9. กรยนสวาย เกเรียนสวาย คือบทที่ 29 เขียนภายในปัจจุบัน คลองบทที่ 32
10. บางภูค บางพุต วัดบางพุต นนทบุรี คลองบทที่ 33
11. สำโรง
12. รัตนภูมิ
13. บางบัวรุ
14. บางเขน
15. กรุง น่าจะหมายถึงบางกรวย แต่บางกรวยอยู่ได้บางพลุในบทต่อไป อย่างไรก็ตามจะต้องเดินเรือเข้าคลองอ้อมเมืองนนท์ คลองอ้อมน้อย คลองบางกรวย ซึ่งเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่า คลองขุดลัดเมืองนนท์ ผ่านหน้าเมืองนนท์ ปัจจุบันเป็นคลองที่ขุดขึ้นในสมัยพระเจ้าปราสาททอง พ.ศ. 2179
16. บางพลุ คลองอ้อมใหญ่ เมืองนนทบุรี บทที่ 51
17. บางระมาด บางระมาด อยู่ในคลองบางกอกน้อย (รมาตเป็นภาษาเขมรแปลว่า แรด)

สาเหตุที่ต้องเดินทางมาตามลำคลองดังกล่าวก็เพราะเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่า คลองลัดแม่น้ำช่วงปากคลองบางกอกน้อยไปบางกอกใหญ่ ยังไม่มีคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยาสายนี้ ขุดขึ้นในสมัยพระชัยราชา พ.ศ. 2065

ถ้าสำรวจสมุทรแต่งตั้งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช นี่ก็มากกว่าศรีปราชญ์และขบวนเรือจะอ้อมเข้าคลองไปทำไม เพราะแม่น้ำสายตรงและลัดมีแล้ว

จึงเห็นว่าน่าจะแต่งก่อนสมัยพระไชยราชาชุดคลอง อาจเป็นสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมไตรโลกนาถหรือไม่ก็พระรามาธิบดีที่ 2 ตามที่นักปราชญ์ด้านวรรณกรรมบางท่านให้ข้อสังเกตไปถึงบางฉิ่ง

18. บางจาก

19. บางฝั่ง

20. ปากพระवाल (ปากน้ำเจ้าพระยา)

21. เกาะสรซัง เกาะสีซัง

22. เกาะไผ่

23. บางค่อม

24. บางนายญี่

25. บางสบู

ออกชื่อเรียงบ้านเรียงเมืองมาตามลำดับ พอสรุปได้ว่า ออกเรือมาจากอยุธยาถึงปากพระवाल ปากน้ำสมุทรปราการ เลียบชายฝั่งตะวันออกพอเลยเมืองชลบุรีออกไป ไม่ได้กล่าวถึงสถานที่ใดอีกเลยจนหมดฉบับว่าไว้ดังนี้

129 สารนี้ขุนแบไว้

ในหมอน

อย่าเมื่อย่าครเอา

อ่านเหล้น

ยามนอนนาเอนอน

เปนเพื่อน

คืนคำฤาได้วัน

ฯว่างใด

